

REALIZMUS, IDEALIZMUS ÉS „NEOREALIZMUS”

AZ AMERIKAI KÜLPOLITIKA VÁLSÁGA AZ 1970-ES ÉVEKBEN
ÉS A NEOKONZERVATÍV FORDULAT

Mándi Tibor

(egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Alábbi írás célja a neokonzervativizmusnak mint az 1970-es évek amerikai külpolitikájának válságára adott reakciónak a bemutatása. Az írás szándékolt műfaja az eszmetörténet, ennek megfelelően az 1970-es évek amerikai külpolitikájának válságát elsősorban a korabeli külpolitikai gondolkodás válságaként értelmezi, és a korszak politikatörténeti eseményei csak a legszükségesebb mértékig, az előbbieket háttérként, erősen vázlatos formában jelennek meg. Az 1970-es évek első felének amerikai külpolitikai gondolkodását két meghatározó irányzat vitája jellemezte. Ezek közül az első, a nemzeti érdeket előtérbe helyező külpolitikai realizmus iskolája, Richard Nixon elnöki működéséhez, illetve legbefolyásosabb tanácsadója, Henry Kissinger nevéhez köthető. A második, az emberi jogi alapú idealizmus külpolitikájának megvalósítására elnökként Jimmy Carter tett kísérletet. A neokonzervativizmus címkeje alatt gyülekező gondolkodók – mindenekelőtt az irányzat alapítójának tartott Irving Kristol, illetve ebben az időszakban legfontosabb külpolitikai teoretikusának számító Jeane Kirkpatrick – mindkét előbbi megközelítést éles kritikával illették. A realizmust a nemzetközi szintű államok belső politikai berendezkedésével kapcsolatos érdektelensége, végső soron ideológiai-morális kérdésekben tanúsított közönye, az idealizmust túlhajtott racionalizmusa, az eszmék szerepének túlértékelése, illetve félreértése miatt. A neokonzervatívok realizmus és idealizmus egyfajta sajátosan amerikai ötvözetét ajánlották, melyet a 'neorealizmus' névvel illettek, és melyben a nemzeti érdek összekapcsolódik az amerikai eszmények képviselésével.

KULCSSZAVAK ■ amerikai külpolitika ■ külpolitikai realizmus és idealizmus
■ neokonzervativizmus ■ Henry Kissinger ■ Irving Kristol ■ Jeane J. Kirkpatrick

A REALIZMUS KÜLPOLITIKÁJA: NIXON

Amikor Richard Nixont 1968-ban az Egyesült Államok elnökévé választották Washingtonban az a mondás járta, hogy ő az első olyan elnök a második világháború vége óta, akinek nem kell tartania attól, hogy Richard Nixon támadni fogja, mert nem elég kemény a kommunizmussal szemben (Cohen, 1993: 182). Így aztán amikor az újonnan megválasztott elnök beiktatási beszédében kijelentette, hogy a Szovjetunióval való viszony tekintetében „átlépünk a konfrontáció időszakából a tárgyalások korszakába”, majd nem sokkal később első sajtótájékoztatóján elvetette a stratégiai fölény koncepcióját, amely addig a védelmi tervezés alapjául szolgált, és az „elégesség” elve mellett állt ki, hangütese meglehetősen eltért a várakozásoktól (Gaddis, 1990: 268, 270).

Kevésbé fogunk ezen csodálkozni, ha tekintetbe vesszük, hogy a kommunizmus elleni harc állása éppen nem volt túlzottan biztató. A 60-as évek végére a Szovjetunió elérni látszott régen áhított célját: paritást az Egyesült Államokkal a stratégiai atomfegyverek terén. 1968 februárjában az északvietnami hadsereg megindította a meglepetésszerű Tet-offenzívát, mely, mielőtt sikerült volna visszaverni, már Saigont fenyegette. Bár végül az északiaknak súlyos veszteségeket kellett elkönyvelniük, azt elérték, hogy megrendüljön az amerikaiaknak a háború megnyerhetőségébe vetett hite. Johnson elnök 1968 márciusában bejelentette, hogy nem kíván indulni a következő választásokon, helyette minden idejét a vietnami békekötésre fordítja; rendszeressé váltak a háborúellenes tiltakozó megmozdulások; 1968 nyarán a kormányzó Demokrata Párt chicagói elnökjelölti konvencióját véres összecsapások kísérték a tüntetők és a karhatalom között (LaFeber, 1993: 256–260).

1969-ben tehát az új kormányzatnak a Vietnamból emelt fővel való kivonulás feladatával, és egy minden addiginál erősebb, egyenlő szuperhatalmi státuszt követelő Szovjetunióval kellett szembenéznie. Nixon a Harvard egyetem tanárát, Henry Kissingert kérte fel a nemzetbiztonsági tanácsadói poszt betöltésére. Kissinger volt az első azoknak a társadalomtudósoknak a sorában, akik a következő években döntő befolyást gyakoroltak az amerikai külpolitika alakulására.

Kissinger a nemzetközi kapcsolatok realista elméletének volt elkötelezett képviselője. Ez az elmélet a nemzetközi „rend” anarchikus jellegéből indul ki, ahol nemzetek feletti uralkodó hiányában minden állam fenyegetve kell, hogy érezze magát a többiek által, mégpedig függetlenül azok belső berendezkedésétől. A háború elkerülésének egyetlen módja az erőegyensúly kialakítása.

A realisták szerint a külpolitikában a moralizálásnak nincs helye. Az államok úgynevezett „legitim” rendszere, amelyben azok elfogadják, és nem kívánják megkérdőjelezni egymás létezési jogát, stabilabb, mint a „forradalmi”, ahol megpróbálják ráerőltetni a másakra saját erkölcsi elképzeléseiket, ezzel súlyos konfliktusokat okozva.

Kissinger kifejezetten küldetésének tekintette az amerikai közvélemény „átnevelését” – azaz leszoktatását arról, hogy a külpolitikát annak a felfogásnak a keretei között értelmezze, amelyet általában wilsoni idealizmusnak neveznek, és amelyet a nemzetközi rend kollektív biztonságon, nemzetközi bíraskodáson és leszerelésen alapuló koncepciójaként jellemezhetünk. Mindezek helyett Kissinger természetesen az erőegyensúly és a – morális megfontolásoktól mentesített – nemzeti érdek elvének követését szorgalmazta. Ahogy ő fogalmazott: külpolitika mint stratégia – külpolitika mint keresztes hadjárat helyett (Kissinger, 1994: 741–745; Fukuyama, 1994: 352–358).

Nixon és Kissinger nem azért tartották kívánatosnak az Egyesült Államok és Szovjetunió közötti feszültség „enyhülését”, mert nem tartották veszélyes-

nek a Szovjetuniót. Éppen ellenkezőleg: a realista felfogáshoz híven komoly aggodalommal figyelték a nemzetközi erőegyensúly eltolódását, az amerikai stratégiai nukleáris fölény és vele az elsőcsapásmérő képesség elvesztését, amely megnövelte a hagyományos fegyveres erők jelentőségét – éppen amikor a vietnami trauma miatt az amerikai hajlandóság ezek alkalmazására erősen megkérdőjeleződött (Kissinger, 1994: 751).

A stratégiai fegyverzet tekintetében nem a Szovjetunió rohamosan növekvő potenciálja volt az egyetlen probléma. A Nixon-kormányzatnak komoly nehézségei voltak a védelmi költségvetés kongresszusi jóváhagyásával: a Kongresszus minden egyes alkalommal jelentősen csökkentette a ráfordításokat. A helyzet további rosszabbodásától tartva Nixon levelet küldött Koszigin szovjet kormányfőnek, amelyben új stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalásokat (*Strategic Arms Limitation Talks*, SALT) kezdeményezett. A két évvel később, 1972-ben Moszkvában aláírt SALT-I szerződés ötéves időtartamra befagyasztotta az interkontinentális, illetve a tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakéták számát, ami a gyakorlatban jelentős szovjet fölény rögzítését jelentette (LaFeber, 1993: 273; Gaddis, 1990: 272).

Ami a szovjet geopolitikai előretörés feltartóztatását illeti, arra közvetlen amerikai beavatkozás hiányában a Nixon-doktrína értelmében az Egyesült Államok által pénzzel, fegyverrel támogatott baráti regionális hatalmak – a Közel-Keleten például Irán – lettek hivatottak. Hasonló logika szerint Vietnamban a kivonuló amerikai csapatok helyét a megerősített dél-vietnami hadseregek kellett volna átvennie („vietnamizálás”) (LaFeber, 1993: 264).

Kissinger szerint az enyhülés külpolitikája mindaddig sikeres volt, amíg Nixon rendelkezett az elfogadtatásához szükséges erkölcsi tekintéllyel. Az amerikai kormányzati rendszerben a sikeres külpolitikának elengedhetetlen feltétele az erős elnöki hatalom: lévén az elnök a politikai élet egyetlen országosan megválasztott szereplője, ő a nemzeti érdekek meghatározásának első számú letéteményese is. Továbbá egyedül ő képes hosszabb időn keresztül következetesen alkalmazni egy bizonyos politikát, a Kongresszus ugyanis csak kölcsönös kompromisszumok révén működőképes, amelyeket általában hajlamos az eléje kerülő ügyek kisebb, külön eldönthető kérdésekre való felosztásán keresztül elérni (Kissinger, 1994: 737, 741).

Párhuzamosan az elnöki hatalom megrendülésével – ami Nixon 1974. augusztusi lemondásához vezetett – a Kongresszus a 70-es években folyamatosan növelte hatáskörét a külpolitika területén. Az 1973-ban elnöki vétó ellenében elfogadott, a háborúindítás jogáról szóló törvény (*War Powers Act*) értelmében az amerikai csapatok külföldi bevetése esetén az elnöknek hatvan napon belül meg kell szereznie a Kongresszus jóváhagyását. Egyes szakértők szerint ez a törvény tulajdonképpen megfosztotta az elnököt az Alkotmány által ráruházott hadsereg-főparancsnoki tisztétől, végső esetben a Legfelsőbb Bíróságra hagyva a döntést, hogy a csapatokat vissza kell-e vonni. Az évtized végére

egyres becslések szerint hetven törvényhely korlátozta az elnök hatáskörét a külpolitikával kapcsolatban. 17 szenátusi és 16 képviselőházi bizottság nyert felhatalmazást a külügyek ellenőrzésére (Johnson, 1992: 653).

Ez a hatalmi súlyponteltolódás nem maradt következmények nélkül. Az 1973 februárjában aláírt békeszerződést, amely az Egyesült Államok részéről véget vetett a vietnami háborúnak, a dél-vietnami kormány csak azután fogadta el, miután Nixon egy titkos levélben garanciát vállalt arra, hogy az Egyesült Államok „teljes ereje bevetésével fog válaszolni, amennyiben Észak-Vietnam megszegné a feltételeket” (LaFeber, 1993: 274). Csakhogy 1974-ben a Kongresszus megtiltotta az amerikai katonai beavatkozást, úgyhogy amikor a következő év elején az északiak általános támadást indítottak, a Nixon helyébe lépő Ford hiába érvelt azzal, hogy „ha az Egyesült Államok nem hajlandó megfelelő segítséget nyújtani végveszélyben lévő szövetségeseinek, az súlyosan befolyásolhatja szavahihetőségünket az egész világ előtt”. 1975. április 21-én a dél-vietnami kormány lemondott. A saigoni amerikai követség személyzetét az épület tetejéről kaotikus jelenetek közepette a haditengerészet helikopterei mentették ki (Johnson, 1992: 653–654).

Helsinkiben, a világháború óta először, az emberi jogok és alapvető szabadságok bekerültek a kelet–nyugati párbeszéd és tárgyalások elfogadott témái közé. A konferencia a *mi* humánus magatartásról alkotott fogalmainkat helyezte előtérbe, amelyek milliók számára jelentettek – és jelentenek most is – reménysugarat (Kissinger 1994: 760).

Henry Kissingernek, aki korábban többször is kijelentette, hogy a Szovjetunió „forradalmi jellegű provokálása” legfeljebb erkölcsi kielégülést okozhat (Fukuyama, 1994: 399), ez az 1975-ös beszéde enyhén szólva meglepő. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Helsinkiben 1975 nyarán aláírt záróokmánya, cserébe a teljes egészében erkölcsi jellegű ígéretért, mely szerint a Szovjetunió ezentúl tiszteletben fogja tartani az emberi jogokat, az európai határok sérthetlenségét ismerte el – eleget téve ezzel a szovjetek több évtizedes kívánságának, hogy legitimálják a második világháború utáni kelet-európai hódításaikat (Gaddis, 1990: 290).

Kissinger az egyezményrel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy az tulajdonképpen csak a határok erőszakos megváltoztatásáról való formális lemondást tartalmaz, ami, miután ilyesmire komolyan senki sem gondolhatott, aligha tekinthető szovjet nyereségnek. Az úgynevezett „harmadik kosárban” felsorolt alapvető emberi jogok viszont olyan nemzetközi viszonyítási alapot jelentettek, amelyet a kelet-európai ellenzékiek kiindulási pontként használhattak, és amely így jelentős szerepet játszott a szovjet birodalom széthullásában (Kissinger, 1994: 759).

Az 1976-os választási kampány során Gerald Fordnak a republikánus el-

nökjelöltségért nagy harcot kellett vívnia a párt konzervatív szárnya nevében fellépő Ronald Reagannel. Az egyik fő nézeteltérés a külpolitika területén mutatkozott, és bár végül Ford lett a jelölt, a konzervatívoknak sikerült elérniük, hogy az elnök mindenestől törölje politikai szótárából az „enyhülés” kifejezést, melyről ekkor már Kissinger is megjegyezte, hogy szeretné elfelejteni (Gaddis, 1990: 292; LaFeber, 1993: 284).

Kissinger végül maga is elismeri az általa szorgalmazott realista megközelítés bizonyos alapvető hiányosságait, amikor arról ír, hogy az új irányvonal megkérdőjelezte az amerikai kivételességtudatot, és az ezzel kapcsolatos elvárást, hogy a külpolitikát magasabbrendű értékek kinyilvánítására kell alapozni, majd máshol hozzáteszi: „a nemzetközi kapcsolatok geopolitikai felfogása, amennyire szükségessé vált az Egyesült Államok számára, önmagában annyira elégtelen is volt” (Kissinger, 1994: 742, 761).

A NEOKONZERVATIVIZMUS SZÜLETÉSE

Amikor 1976-ban Irving Kristol Washingtonba érkezett, mint az *American Enterprise Institute* nevű *think-tank* ösztöndíjasa, a Ford-kormányzat hivatali idejének végéhez közeledett. A tisztviselők körében eluralkodott az elkerülhetetlen választási vereség tudata és az az érzés, hogy a Republikánus Párt zsákutcába jutott. „Közletről láthattam a hagyományos konzervativizmus alapvető politikai tehetetlenségét – ez a konzervativizmus a demokraták hibáiból élt, saját kormányzó filozófiája nem volt” – írja Kristol (1995: 34–35).

Kristol azonban nem volt „hagyományos konzervatív”. Mi sem árulkodik erről jobban, mint az a tény, hogy ötven éves koráig mindössze egyszer, akkor is egyetlen napra járt Washingtonban. Tösgyökeres New York-i értelmiségi volt, fiatalon a 30-as évek végén a helyi *City College*-ben a trockista szervezet tagja, és bár a radikalizmussal huszonkét éves korára szakított, még 1965-ben, híres folyóirata, a *The Public Interest* alapításakor is liberálisnak tekintette magát – ha külön véleményt hangoztató, „revizionista” liberálisnak is (Kristol, 1995: 11–13, 31).

A *The Public Interest* – és egy másik New York-i folyóirat, a *Commentary* – körül ekkoriban hasonló háttérű és szemléletű újságírók, társadalomtudósok kezdtek gyülekezni; Kristol szállóigévé vált meghatározása szerint: „olyan liberálisok, akiket kifosztott a valóság”. A 60-as évek végén aztán, bizonyos Michael Harrington, a „renegátok” iránti megvetése jeléül rájuk ragasztotta a „neokonzervatív” nevet (Kristol, 1995: 33; Podhoretz, 1996: 20).

Ami a neokonzervatívokat a legkorábban és legerőteljesebben szembeállította a korabeli amerikai liberalizmussal, az – saját baloldali radikális tapasztalataikból is táplálkozó – kérlelhetetlen antikommunizmusuk volt. Ahogy Norman Podhoretz, a *Commentary* főszerkesztője írja (George Willt, a híres

konzervatív újságíróat parafrázálva, aki egyszer a kommunista országokkal kapcsolatokat ápoló üzletemberekről megjegyezte, hogy azok jobban szeretik az üzletet, mint amennyire gyűlölik a kommunizmust): a neokonzervatívok semmit sem szerettek annyira, mint amennyire gyűlölték a kommunizmust (Podhoretz, 1996: 21).

Nyilvánvalóvá vált ez abból az 1952-ben a *Commentary*-ban megjelent cikkből, amelyet Kristol maga pályafutása legvitatottabb írásának nevez. A cikk azokat az amerikai liberálisokat támadta, akik az akkoriban az érdeklődés közepontjában álló mccarthyizmus kapcsán, a személyiségi jogok szenvedélyes védelmezőiként, Kristol szerint elmulasztottak világosan elhatárolódní – az éppen folyó háborúban nyíltan Észak-Koreát támogató – kommunistáktól; mint később írja: „számukra a kommunisták egyszerűen a többieknél szókimondóbb és harciasabb »progresszívek« voltak” (Kristol, 1995: 19). Bár Kristol McCarthyt „otromba demagóg”-nak nevezte, a cikket mégis sokan a mccarthyizmus védelmezéseként fogták fel – elsősorban a következő híressé vált passzus miatt:

Mert van egy dolog, amit az amerikaiak tudnak McCarthy szenátorról: ő, mint ők maguk, egyértelműen antikommunista. Az amerikai liberalizmus szószólóiról, úgy érzik, nem tudnak ilyesmit. És nem egészen alaptalanul (Draper 1995: 29).

A másik nagy lökést a neokonzervatívoknak a liberális táborral való szakításában az úgynevezett „ellenkultúra” 60-as évekbeli térhódítása jelentette. „Hirtelen felfedeztük, hogy kulturális értelemben mindig is konzervatívok voltunk” – emlékszik vissza Kristol (1995: 31). A neokonzervatívok döbbenet figyelték, ahogy az amerikai liberalizmus hagyományos intézményei – az egyetemek, az országos sajtó, a Demokrata Párt – „megadták magukat”, amikor „egy menthetetlenül romlott társadalom oszlopainak” bélyegezték őket. Ők úgy találták, hogy az amerikai társadalom és intézményei érdemesek a védelemre. Hozzáálltak tehát, hogy „visszavegyék a liberalizmus hagyományos elveit a baloldaltól, amely elrabolta és meghamisította azokat” (Podhoretz, 1996: 20, 22–23).

Láttuk azonban, hogy Kristol a korabeli amerikai konzervativizmussal sem volt éppen elégedett. Egy 1976-ban, a Ford-kormányzat bukásának évében közzétett vitáiratában keményen bírálja a Republikánus Pártot, mint – John Stuart Mill kifejezésével élve – „az ostobaság pártját”. Bár a konzervativizmusnak azok a tulajdonságai – főleg a pusztá elméleti spekuláción alapuló újításokkal szembeni idegenkedés –, amelyek miatt Mill a fenti kifejezéssel illette a konzervatív pártot, tulajdonképpen kívánatosak a politikában, a tömegkommunikáció korában semmiképpen sem elegendőek. Egy ilyen korban az a párt, amely kevésbé képes kifejezni magát, kevésbé képes részt venni az eszmei-ideológiai vitákban, komoly hátrányba kerül. Mivel az amerikai Republikánus Párt az utóbbi évtizedekben ilyen „ostoba pártként” viselkedett, nem

csoda, hogy elveszítette támogatottságát. A Kristol szerint nagyon is létező konzervatív többséget csakis a politikai eszmék mozgósító ereje segítségével lehet létrehozni (Kristol, 1995: 349–353).

A NIXONI REALIZMUS NEOKONZERVATÍV BÍRÁLATA

Egy anekdota szerint Ernest Bevin, volt szakszervezeti vezető, miután 1945-ben Nagy-Britannia külügyminisztereként részt vett a potsdami csúcstalálkozón, arra a kérdésre, hogy milyenek voltak a szovjetek, azt válaszolta, hogy „pont olyanok, mint a kommunisták”. Bevin azokra az angol kommunistákra gondolt, akikkel odahaza folyamatosan harcolnia kellett, megakadályozandó, hogy átvegyék a szakszervezetek irányítását (Podhoretz, 1996: 22). Az amerikai neokonzervatívok ehhez nagyon hasonló perspektívával rendelkeztek. Irving Kristol írja: „*A City College*-ben és a trockista ifjúsági szervezetben kitűnő neveltetést kaptam kommunizmusból. Tudtam, hogy ha az ember komolyan veszi a marxizmus-leninizmust, akkor a megfelelő amerikai külpolitika szinte magától adódik” (Kristol, 1995: 24).

Az Egyesült Államok 70-es években követett külpolitikája azonban korántsem felelt meg a Kristol által elképzeltnek. Mindenekelőtt a Kissinger-féle realista iskola (lévén mélyen meggyőződve arról, hogy az államok belső be rendezkedése kívül kell eszen a külpolitika érdeklődési körén) hajlamos volt úgy kezelni a Szovjetuniót, mintha „egy »normális« birodalmi ambíciókkal rendelkező hatalom volna, amely csupán keresi a helyét a nemzetközi nap alatt” (Podhoretz, 1996: 22). „De mi van, ha a Szovjetunió nem egy normális nemzetállam? Mi van, ha ebben az esetben az ideológia erősebb a hagyományos értelemben vett nemzeti érdeknél? [...] Mi van, ha a Szovjetunió jobban hasonlít Hitler Németországára, mint Vilmos császárára?” – tette fel a kérdést Norman Podhoretz (Hoeveler, 1991: 150).

A külpolitikai realizmusnak azonban a neokonzervatívok szemében nem a szovjet rendszer jellege iránti érzéketlenség volt a legfőbb hibája. Sokkal inkább az amerikai rendszer jellege iránti érzéketlenség.

Jeane Kirkpatrick, a neokonzervatívok akkori első számú külpolitikai teoretikusa kifejti: „az az elképzelés, hogy a külpolitikának erőegyensúly-politikának, avagy reálpolitikának kell lennie, teljesen idegen az amerikai hagyománytól”. Nemcsak arról van szó, hogy a demokratikus politikában mindig felvetődik az erkölcsi igazolhatóság kérdése, hanem az Egyesült Államok esetében még arról is, hogy az országra jellemző rendkívüli társadalmi és kulturális sokféleség különösen megköveteli az egybekovácsoló magasabb rendű eszmények létezését. Úgyhogy – bár a wilsoni idők túlzásaitól tanácsos tartózkodni –, az amerikai külpolitika idealizmusa megkerülhetetlen része a nemzeti karakternek (Hoeveler, 1991: 171).

Hasonló szemlélettel találkozhatunk más fontos neokonzervatív szerzőknél is. Irving Kristol (Kirkpatrickkel szinte szó szerint megegyezően) azt írja, hogy „a tisztán amorális »reálpolitika« nem része az amerikai politikai hagyománynak”. Az a nemzet, amely megelégszik azzal, hogy pusztán a hatalom és az érdek céljait kövesse, feláldozza erkölcsi támaszait a cinizmus oltárán, és „a jogtalanság palástját borítja” eszményeire. Ezért az Egyesült Államok külpolitikájának számot kell vetnie az ország Szovjetunióval szembeni erkölcsi fölényével, és annak legyőzését kell célul tűznie (Hoeverler, 1991: 152).

AZ IDEALIZMUS KÜLPOLITIKÁJA: CARTER

Jimmy Carter az 1976-os elnökválasztási kampány során szintén élesen elítélte Kissinger „amorális” reálpolitikáját, és meghirdette az amerikai eszményekhez való visszatérés programját, amelynek középpontjában az emberi jogok tiszteletben tartásához való ragaszkodás állt (Cohen, 1993: 207; Gaddis, 1990: 292). Elnökként első nagyobb külpolitikai beszédében kijelentette: „Most, hogy visszanyertük saját jövőnkbe vetett hitünket, megszabadulhatunk a kommunizmustól való mértéktelen félelemtől, amely arra ösztönzött bennünket, hogy üdvözlünk minden diktátort, aki osztozott velünk ebben a félelemben.” Ennek megfelelően az Egyesült Államok ezentúl nem reagálhat reflexszerűen ellenségesen az olyan forradalmakra, amelyek bár lehet, hogy marxista jellegűek, de ettől függetlenül a nemzeti önrendelkezés, a gazdasági fejlődés és az emberi jogok iránti jogos vágyakat fejeznek ki (Gaddis, 1990: 296). Az új kormányzat kiadott egy listát a következő négy év prioritásairól, amelyben az amerikai-szovjet kapcsolatok „stabilizálása” a negyedik helyen szerepelt, „a Szovjetunió ellenséges cselekedetektől való elrettentésére alkalmas” védelmi feltételek biztosítása pedig az utolsó, tizediken (Gaddis, 1990: 298).

Az új külügyminiszter, Cyrus Vance – és szovjet ügyekben illetékes főtanácsadója, a Columbia egyetem professzora, Marshall Shulman – nagy reményeket táplált a brezsnyevi vezetés mögött várakozó új nemzedék „rendszeren belüli reformereivel” kapcsolatban. A hidegháborúnak az enyhülés továbbvitelével, a szovjet magatartás „puha eszközökkel” való befolyásolásával, a tárgyalások és a gazdasági kapcsolatok szorgalmazásával lehet véget vetni. Az amerikai erőfeszítéseknek mindenekelőtt a SALT-II szerződés megkötésére kell irányulniuk, eközben a Közel-Keleten elfogadható a szovjet befolyás növekedése, a helyi problémákra, ahol fontos amerikai érdekek nem forognak kockán, „helyi megoldásokat” kell keresni, tartózkodva ezek nagyhatalmi összeütközésként való felfogásától (LaFeber, 1993: 287–292; Cohen, 1993: 208–209).

Afganisztánt kritikus fekvése miatt már a XIX. századi brit gyarmatosítók is kulcsfontosságú színtérnek tekintették a közel-keleti „nagy birodalmi játszámában”. Meg is vívtak három afgán háborút, kevés maradandó sikerrel.

A Szovjetuniót sem a brit tapasztalatok, sem az „enyhülés” szelleme nem tántorította el attól, hogy 1979 decemberében bevonuljon Afganisztánba. Carter 1980 januárjában úgy nyilatkozott a *New York Times*nek, hogy Afganisztán lerohanása után „drámaian megváltozott” a véleménye a szovjetek szándékait illetően. Még ugyanebben a hónapban a Kongresszus előtt elmondott beszédében az eseményt úgy értékelte, mint „a legsúlyosabb fenyegetést a békére a második világháború óta”.

Az elnök szovjet szándékokról alkotott véleményének drámai megváltozását drámai tettek követték: visszavonta a Szenátusból a ratifikálásra beterjesztett SALT-II szerződést, embargót rendelt el a Szovjetunióba irányuló gabona- és technológiaexportra, a Kongresszustól kérte a védelmi költségvetés jelentős emelését, ennek keretében harmadik világbeli válsághelyzetekben gyorsan bevethető csapatok felállítását, döntött a moszkvai olimpia bojkottjáról, és meghirdette a Carter-doktrínát, melynek értelmében:

Bármely olyan kísérletet, bármely külső erő részéről, amely arra irányul, hogy ellenőrzése alá vonja a Perzsa-öböl térségét, úgy fogunk tekinteni, mint az Egyesült Államok létfontosságú érdekei ellen intézett támadást, és egy ilyen támadás elhárítása érdekében minden szükséges eszközt igénybe fogunk venni, beleértve katonai erő alkalmazását is (LaFeber, 1993: 301–302; Gaddis, 1990: 310–311).

Irán a Nixon-doktrína meghirdetése óta kulcsszerepet töltött be az Egyesült Államok külpolitikájában, mint az ország első számú szövetségese a Közel-Keleten. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Carter 1977 végén tett látogatása, amikor is az elnök az emberi jogok iránti elkötelezettsége és a sah hírhedt titkosrendőrsége, a SAVAK tevékenysége közötti kínos ellentmondást úgy oldotta fel, hogy pohárköszöntőjében vendéglátóját mint „a nép tiszteletétől, csodálatától és szeretetétől övezett” uralkodót méltatta, aki országát „a stabilitás szigetévé” tette. Amikor a következő év során a nép szeretete és a stabilitás meginogni látszottak, Vance külügyminiszter a sahtól való elhatárolódást, és a forradalmárokkal való kapcsolatfelvételt javasolta. Carter habozott, miközben 1979 februárjában a Khomeini ajatollah által vezetett felkelők átvették a hatalmat. A kapcsolatfelvétel végül is megtörtént: 79 őszén a forradalmárok elfoglalták az Egyesült Államok teheráni nagykövetségét, és túsul ejtették a személyzetet. Az amerikai kormány 1980 májusában mégis katonai megoldással próbálkozott, ám a túsok kiszabadítására küldött helikopterek összeütköztek és lezuhantak a sivatagban (LaFeber, 1993: 290–301).

Carter, aki 1977-ben még a jövőbe vetett hit visszaszerzéséről beszélt, 1979 júliusában már e szavakkal fordult az amerikai néphez: „Válság sújt le nemzetünk szívére, lelkére, szellemére. [...] A jövőbe vetett hit elvesztése már azzal fenyeget, hogy szétroncsolja az amerikai társadalmi és politikai élet szövetét” (Johnson, 1992: 697). Az 1980-as elnökválasztás idejére a köz-

vélemény-kutatások szerint a megkérdezettek 84%-a úgy gondolta, hogy az ország „mély és súlyos” válságban van, míg 82% értékelte negatívan az elnök külpolitikáját (LaFeber, 1993: 302–303). Egy kommentátor, aki saját bevallása szerint 76-ban Carterre szavazott, jelképes értékűnek minősítette a kocogás közben rosszullett miatt összecsupló, testőrei által támogatott elnök fényképét (Epstein, 1990: 25).

A CARTERI IDEALIZMUS NEOKONZERVATÍV BÍRÁLATA

Henry Kissinger diplomáciatörténeti összefoglalójában így jellemzi a 70-es évek végére kialakult helyzetet: „A szovjet terjeszkedés rendkívüli hulláma” előtt „úgy tűnt, tényleg dőlnek a dominók”, és a „kommunista előretörés lendülete mindent elsöpör”. Hasonlóan értékelte az eseményeket Jeane Kirkpatrick is, amikor „a szomszédos államok náci–szovjet paktum utáni bekebelezése óta példátlan” szovjet külpolitikáról beszélt (Kissinger, 1994: 753; Kirkpatrick, 1983: 32).

Ez a nagy egyetértés némiképp meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Carter emberi jogi idealizmusa első pillantásra éppen annak tűnik, amit a neokonzervatívok olyannyira hiányoltak Kissinger „amorális” külpolitikájából (mint láttuk, Carter ugyanezt a jelzőt használta a kissingeri politikával kapcsolatban). Amint a fenti helyzetértékelésekből is kitűnik azonban, a neokonzervatívok felfogása valójában sokkal közelebb áll a Kissinger-féle realizmushoz, mint Carter idealizmusához.

Ennek bizonyítására felhozhatjuk, hogy amikor Irving Kristol 1985-ben az elsősorban belpolitikai témákkal foglalkozó *The Public Interest* testvérlapjaként megalapította a *The National Interest* című külpolitikai folyóiratot, valószínűleg nem csupán a két lap közötti rokonságot kívánta kifejezésre juttatni a címválasztással. A „nemzeti érdek” a realista külpolitikai felfogás egyik kulcsfogalma, és valóban, az új lap irányvonalát Kristol „az opportunizmusnál nem sokkal többet jelentő pragmatizmus” és „a wilsoni internacionalista utópizmus” között helyezi el, végül „neorealistának” nevezve azt (Kristol, 1995: 37).

De megemlíthetjük itt Kissinger kedvenc Goethe-idézetét is: „Ha választanom kellene egyrészeről az igazság és zűrzavar, másrészeről az igazságtalanság és a rend között, mindig az utóbbit választanám” (LaFeber, 1993: 262) – mely tökéletesen összecseng Kristol egy, a neokonzervativizmus meghatározására kísérletet tevő cikkében arra a vádra adott válaszával, hogy a neokonzervatívok „a stabilitást tekintik az igazságosság előfeltételének, és nem fordítva”:

Nem tudok róla, hogy lett volna akár egyetlen politikai filozófus is, Platóntól Tocqueville-ig, vagy bárki az alapító atyák közül, aki másként vélekedett volna erről a kérdésről. [...] »Igazságosságot« követelni a világtól a politikai vagy társadalmi

stabilitás előfeltételeként olyan követelés, amelyet a világ eddig még sohasem teljesített (Kristol, 1983: 75).

Jeane Kirkpatrick Carter külpolitikájáról írt híres esszéjében (*Dictatorships and Double Standards*) leszögezi: „a Carter-kormányzat külpolitikája [...] a realizmus hiánya miatt vallott kudarcot” (Kirkpatrick, 1982: 49).

A „neorealista” külpolitikai felfogás talán éppen Jeane Kirkpatrick emberi jogokkal kapcsolatos álláspontjában érhető tetten a legjobban. Kirkpatrick egy, a *Council on Foreign Relations* előtt 1981-ben elmondott, az emberi jogok témájának szentelt beszédének az *Ideas and Institutions* (Eszmék és intézmények) címet adta, egyik könyve bevezetőjében pedig „a modern politika racionalisztikus eltévelyedéséről” ír, amelynek lényege a képzelet és a tapasztalat birodalma (az eszmék és az intézmények) közötti különbségtétel elmulasztása. Ami mármint az emberi jogokat illeti, mint *eszméket* könnyű őket elképzelni, ám sokkal nehezebb (nem is mindig lehetséges) *intézmények* formájában megvalósítani. Hiszen míg az eszmék, lévén a képzelet szülöttei, könnyen alakíthatók, addig az intézmények, amelyek hús-vér emberekhez, az ő szokásaikhoz, értékeikhez és azonosságtudatukhoz tapadnak, kivételesen ellenállók a változtatással szemben (Kirkpatrick, 1982: 40).

Jeane Kirkpatrick legismertebb és minden bizonnyal legnagyobb hatású cikke, a már említett *Dictatorships and Double Standards* (Diktatúrák és kettős mércék) az előbbieken bemutatott elméleti alapról adja Carter külpolitikájának kritikáját. Kirkpatrick érvelésének lényege, hogy a Carter-kormányzat az emberi jogok nevében meggondolatlanul hozzájárult az Egyesült Államokkal baráti viszonyban lévő, igaz, autoritárius jellegű rendszerek destabilizálásához, aminek következtében ezeket nem kevésbé autoritárius (sőt, gyakran totalitárius), ráadásul az Egyesült Államokkal ellenséges rezsimek váltották fel, ennek minden stratégiai következményével együtt. A legfontosabb példákat Irán és Nicaragua szolgáltatta (utóbbiban 1979-ben szandinista felkelők döntötték meg – kubai segítséggel – Somoza elnök hatalmát).

Kirkpatrick ezzel a mondattal zárja nevezetes cikkét: „A liberális idealizmusnak nem kell azonosnak lennie a mazochizmussal, és nem kell összeegyeztethetetlennek lennie a szabadság és a nemzeti érdek védelmével” (Kirkpatrick, 1982: 23–52). Ugyanő egy interjúban a 70-es évek amerikai külpolitikájával kapcsolatban megjegyezte: „A legveszélyesebb dolog, ami történt, a moralitás és a nemzeti érdek szétválasztása volt. Az amerikai nemzeti érdek követése és védelmezése igenis olyan morális cél, amely méltó egy szabad országhoz” (Hoeveler, 1991: 165).

A neokonzervatívok tehát nemcsak azt nem gondolták – mint a realisták –, hogy a nemzeti érdek szempontjából az egyes országok belső berendezkedése lényegtelen; de azt sem – mint a liberális idealisták –, hogy egy szabad és

demokratikus berendezkedésű országnak (mint az Egyesült Államok) nem lehetnek nemzeti érdekei.

A „NEOREALIZMUS” KÜLPOLITIKÁJA: REAGAN ÉS A NEOKONZERVATÍVOK

Jeane Kirkpatrick és Norman Podhoretz is úgy utal Ronald Reaganre, mint az egyik első „neokonzervatívra”. Reagan ugyanis korábban nemcsak sokáig (egészen ötvenegy éves koráig) demokrata párttag volt, de ráadásul még szakszervezeti vezető is – a Kaliforniában nem csekély befolyással rendelkező filmszínész szakszervezet ötször újraválasztott elnöke, aki ily módon Ernest Bevinhez hasonlóan szintén első kézből származó tapasztalatokkal bírt a kommunizmus természetéről. Az sem volt teljesen véletlen, hogy a Reagant hatalomba segítő választói koalíció – hasonlóan korábbi, Kalifornia kormányzójává történt kétszeri megválasztásához – szokatlanul nagyszámú demokrata párti szavazót tartalmazott (ezek voltak az úgynevezett „Reagan-demokraták”; Kirkpatrick 1983: 8–10; Podhoretz 1996: 22).

Igaz, hogy a Reagan-kormányzatban a külpolitika szempontjából meghatározó jelentőségű posztokat elsősorban a Nixon-adminisztráció veteránjai foglalták el – Haig, majd Shultz külügy-, illetve Weinberger védelmi miniszter (sorrendben Nixon egykori kabinetfőnöke, pénzügyminisztere és költségvetési igazgatója) személyében –, a neokonzervatívok azonban – többek között Jeane Kirkpatrick mint ENSZ-nagykövet, Richard Perle mint a nemzetközi biztonságpolitikáért felelős védelmi miniszterhelyettes és Eugene Rostow mint a Fegyverzetellenőrzési és Leszerelési Ügynökség vezetője – kivételesen céltudatos fellépésüknek köszönhetően számarányukat és az általuk betöltött pozíciók fontosságát jóval meghaladó mértékben tudták érvényesíteni elképzeléseiket (Gaddis 1990: 304–315; Winik, 1988: 135–136).

Reagan még alig három hete volt hivatalban, amikor a Margaret Thatcher brit miniszterelnök tiszteletére adott fehér házi vacsorán kifejtette abbéli meggyőződését, hogy a kommunizmus a legjobb úton halad afelé, hogy a történelem szemétkosarába kerüljön. 1981 májusában egy beszédében úgy aposztrofálta a kommunizmust, mint „az emberi történelem egy bizarr fejezetét, amelynek utolsó lapjai most íródnak.” Majd 82-ben a brit parlamentben ismét a „történelem szemétdombjára” utalta a fent nevezett társadalmi rendszert (Novak, 1990: 34; Gaddis, 1990: 320; LaFeber, 1993: 304).

A neokonzervatívokhoz hasonlóan Reagan is úgy vélte, hogy a kommunizmus legyőzéséhez mindenképp az amerikai akaratérő és önbizalom helyreállítására, ehhez pedig az amerikai erkölcsi fölény egyértelmű kinyilvánítására van szükség. 1983 márciusában, a floridai Orlandóban (lelkipásztorokból álló közönség előtt) tartott híres beszédében így fogalmazott:

Ha a történelem valamire megtanít, akkor arra, hogy a megbékítéssel való naiv kíséreltetés és az ellenfeleinkkel kapcsolatos vágyalmok kergetése könnyelműség. [...] Nagyon kérem Önöket, hogy emeljék fel a szavukat azok ellenében, akik az Egyesült Államokat katonailag és erkölcsileg alárendelt helyzetbe akarják hozni. [...] Nagyon kérem Önöket hogy ne hagyják figyelmen kívül a történelem tényeit és egy gonosz birodalom agresszív szándékait, ne gondolják, hogy a fegyverkezési verseny csak egy óriási félreértés, és ne vonják ki magukat a helyes és helytelen, a jó és a gonosz közötti küzdelemből (Gaddis, 1990: 318).

Egy másik 83-as Reagan-beszédben szerepel az amerikai külpolitika alapjaival kapcsolatban az alábbi passzus:

Azzal, hogy az amerikaiak által nagy becsben tartott örök igazságokat és értékeket összekapcsoltuk napjaink valóságával, az amerikai külpolitikát alapvetően új irányban indítottuk el – olyan irányban, amely szabad intézményeink szégyenérzet és mentegetőzés nélküli képviselésén alapul (Kissinger, 1990: 575).

Reagan és munkatársai azonban nemcsak az amerikai értékek letéteményeseinek, de védelmezőinek is tekintették magukat. „Annak a meggyőződésnek a helyreállítása, hogy a modern világban a liberális demokrácia fennmaradásához szükséges az amerikai erő – az Egyesült Államok külpolitikájának legfontosabb fejleménye az elmúlt évtizedben” – mondta Jeane Kirkpatrick egyik beszédében (Kirkpatrick 1983: 14).

Reagan első elnöki sajtótájékoztatóján kijelentette, hogy a Szovjetunió egyirányú utcának tekintette és saját céljaira használta fel az enyhülést, miközben a szovjet vezetők „fenntartották maguknak a jogot, hogy bármilyen bűnt elkövessenek, hazudjanak, csaljanak”. Ennek megfelelően a Reagan-kormányzatban a leszereléssel kapcsolatos kulcspozíciókat – Richard Perle, Eugene Rostow, és a közép-hatótávolságú nukleáris fegyverekről szóló tárgyalások vezetésével megbízott Paul Nitze személyében – olyanok kapták, akiknél annak (mármint a leszerelésnek) elszántabb és kipróbáltabb ellenzőit csak igen nagy nehézségek árán lehetett volna fellelni. A fegyverkezési verseny fokozásának célja nem utolsó sorban az volt, hogy az Egyesült Államok technológiai fölényének kiaknázásával térdre kényszerítsék a rogyadozás egyre nyilvánvalóbb jeleit mutató szovjet gazdaságot (Gaddis, 1990: 314–316; Cohen, 1993: 224).

Norman Podhoretz nem minden alap nélkül írta 1996-ban, hogy: „Bár a Szovjetunió összeomlásának gyorsaságán a neokonzervatívok is meglepődtek, magán az összeomláson nem. Igazolva érezték magukat, és joggal.” Podhoretz rámutat, hogy a neokonzervatívok által szorgalmazott erőteljes fellépésnek a végső célja éppen az volt, hogy segítse a szétesés irányában munkáló erőket (Podhoretz, 1996: 25–26). Hogy ez nem pusztán utólagos öngazolás, azt bizonyítani látszik Jeane Kirkpatrick egy 1981 decemberében elhangzott beszé-

dének alábbi kitétele: „Végül egy új külpolitikának abból a megmásíthatatlan tényből kell kiindulnia, hogy a szovjet birodalom szívében megkezdődött a rothadás”. Ugyanebben a beszédben azonban Kirkpatrick arra is figyelmeztet, hogy a két „civilizáció” közötti harc kimenetele nem eldöntött. A győzelemhez elengedhetetlenül szükséges a nem pusztá túlélésre, hanem felülkerekedésre irányuló akarat, mely feltételezi a hitet saját érdemességünkben. Ezért folytatódik így a fenti idézet:

Talán mindenekfelett, egy új külpolitikának abból a megmásíthatatlan tényből kell kiindulnia, hogy az Egyesült Államoknak vannak alku tárgyává nem tehető céljai, és alku tárgyává nem tehető erkölcsi elkötelezettségei.

És ezért kaphatta az egész szöveg ezt a címet: „A nyugati értékek reagani újrafelvállalása” (*The Reagan Reassertion of Western Values*; Kirkpatrick, 1983: 28–36).

Norman Podhoretz 1996-ban a *Commentary*-ban „Neokonzervativizmus: gyászbeszéd” (*Neoconservatism: A Eulogy*) címmel közölt cikkében így ír:

Mivel olyan sokáig voltam neokonzervatív, hogy talán már „paleoneokonzervatív-nak” kellene nevezni, jó okom volna rá, hogy meggyászoljam ennek a mozgalomnak, vagy tendenciának a kimúlását. És mégis, be kell vallanom, nekem úgy tűnik, hogy ez a haláleset inkább ünneplésre, mintsem szomorúságra ad okot. Mert ami a neokonzervativizmust megölte, az nem a vereség volt, hanem a győzelem; nem a kudarcba halt bele, hanem a sikerbe. [...]

[A neokonzervatívok] szenvedélyesebben és hatásosabban, mint bárki más, vállalták a feladatot, hogy helyreállítsák az intellektuális és morális bizalmat az amerikai társadalom alapjául szolgáló értékekben és intézményekben, nem is szólva a fizikai védelem helyreállításáról, amitől az ország biztonsága függ. Az erőfeszítés, amely több mint negyedszázadot vett igénybe, és a kései 60-as évekbeli induláskor meglehetősen reménytelennek látszott, oly mértékben sikeresnek bizonyult, hogy a neokonzervatívok végül úgy jártak, mint a mór, aki megtette kötelességét (Podhoretz, 1996: 25).

Az 1990-es évek közepére a fenti vélekedés meglehetősen általánosnak számított: a neokonzervativizmus mint önálló politikai-ideológiai irányzat megszűnt létezni, mivel legfontosabb célkitűzései megvalósultak, követelésesei pedig beépültek nemcsak a Republikánus Párt, de a Bill Clinton-féle „új demokraták” programjába is (utóbbiról lásd: Mándi, 2000). Szintén széles körben elterjedt az a nézet, hogy Ronald Reagannek, illetve neokonzervatív tanácsadóinak, döntő szerepe volt a hidegháború „megnyerésében” (lásd például: Economist, 2004). Ennek az írásnak természetesen nem volt célja utóbbi állítás bizonyítása vagy cáfolata. A maga eszközeivel csupán annak bemutatására tett kísérletet, milyen szempontból jelentett fordulatot a neokonzervatív eszmeáramlat megjelenése

majd térnyerése az 1970-es évek amerikai külpolitikai gondolkodásában. Szintén kívül maradt vizsgálódásunk körén a neokonzervativizmus mint önálló politikai-ideológiai irányzat újbóli, hangsúlyos előtérbe kerülése 2001. szeptember 11-e után. Úgy véljük azonban, hogy a neokonzervativizmus első, sok szempontból meghatározó korszakának, érveinek és személyiségeinek felidézése az utóbbi szempontjából is szolgálhat nem elhanyagolható tanulságokkal. Ezek levonása azonban már egy másik cikk feladata lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cohen, Warren I. (1993): *The Cambridge History of American Foreign Relations – Volume IV.: America in the Age of Soviet Power, 1945–1991*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Draper, Theodore (1995): An Anti-Intellectual Intellectual. In *The New York Review of Books*. November 2.
- Economist, The (2004): The man who beat Communism. In *The Economist*. June 10.
- Epstein, Joseph (1990): The American 80's: Disaster or Triumph – A Symposium. In *Commentary*. September.
- Fukuyama, Francis (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Gaddis, John Lewis (1990): *Russia, the Soviet Union and the United States: An Interpretive History*. New York, McGraw–Hill.
- Hoeveler, J. David, Jr. (1991): *Watch on the Right – Conservative Intellectuals in the Reagan Era*. Madison, Wis., The University of Wisconsin Press.
- Johnson, Paul (1992): *Modern Times – A History of the World from the 1920s to the 1990s*. London, Phoenix.
- Kirkpatrick, Jeane J. (1982): *Dictatorships and Double Standards – Rationalism and Reason in Politics*. New York, Simon and Schuster.
- Kirkpatrick, Jeane J. (1983): *The Reagan Phenomenon – and Other Speeches on Foreign Policy*. Washington, D. C., American Enterprise Institute.
- Kissinger, Henry (1994): *Diplomacy*. New York, Simon and Schuster.
- Kristol, Irving (1983): *Reflections of a Neoconservative – Looking Back, Looking Ahead*. New York, Basic Books.
- Kristol, Irving (1995): *Neoconservatism – The Autobiography of an Idea*. New York, The Free Press.
- LaFeber, Walter (1993): *America, Russia and the Cold War, 1945–1992*. New York, McGraw–Hill.
- Mándi Tibor (2000): A „harmadik út” rövid tündöklése. Az amerikai Demokrata Párt, a brit Munkáspárt és a keynesianizmus vége. In *Századvég*. Ősz.
- Novak, Michael (1990): The American 80's: Disaster or Triumph – A Symposium. In *Commentary*. September.
- Podhoretz, Norman (1996): Neoconservatism: A Eulogy. In *Commentary*. March.
- Winik, Jay (1988): The Neoconservative Reconstruction. In *Foreign Policy*. Winter.